

Müasir alman dilində feilin şəkilləri**Günay Təvəkgül qızı Əfəndiyeva**

*Azərbaycan Dillər Universitetinin
Alman dilinin fonetikasi və qrammatikası kafedrasının
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı
E-mail: gceferzade@internet.ru*

Rəyçilər: ped. ü.f. d., dos., Q.V. Axundova,
filol. ü.f. dok., dos.X.S. Əsgərova

Açar sözlər: alman dili, müasir, forma, konyuktiv, xəbər, feil

Key words: the German language, modern, form, conjunctive, predicate, verb

Ключевые слова: немецкий язык, современный, форма, конъюнктив, сказуемое, глагол

Alman dilində feil ən mürəkkəb nitq hissəsidir. Feil cümlənin enerjisi mənbəyidir və adlıq cümlələri çıxmaq şərtilə, feilsiz cümlə yoxdur. Başqa nitq hissələrində olduğu kimi, feil əsasən morfolojiyada öyrənilir ki, bunu alman dilində Formenlehre (forma nəzəriyyəsi) adlandırırlar. Bütün feillərin bu dildə bir məsdər forması var, bu da /-ən (en) / şəkilçisi ilə bitir. Tərif olunan feilin bu dildə formaları bunlardır [1, s. 12]:

3 şəxs forması (I şəxs təkdə /-ə/, cəmdə /-ən/, II şəxs təkdə /-st/, cəmdə /-(ə)t/, III şəxsdə /-t/ və cəmdə /-ən/;

2 kəmiyyət forması (təkdə /-ə, (ə)st, -t/ və cəmdə /-ən, (ə)t, -ən/;

5 zaman forması (Präsens, Präteritum, Perfekt, Plusquamperfekt, Futurum);

3 şəkli (İndikativ, Konyunktiv və İmperativ)

2 növü var: məchul/məlum növ

Feillər qüvvətli və zəif olmaqla iki böyük qrupa bölünür. Alman dilində qüvvətli feillərdə kök saitini dəyişməklə (məsələn, 'ne:mən-'na:m- gə'n) mən, 'zit- sən-'za:s-gə'zEsən və s./, 7 ablaut qrupuna bölünür:

I. ablaut sırası:

/ae/ /i:/ /i:/

/'Jtaegən/ (steigen-qalxmaq) /'Jti:k/ (stieg) /gə'fti:gən/ (gestiegen)

Bu sıraya /bleiben, greifen, reiten, schreiben, schreiten, schweigen, treiben, îweiden (flechten), leiden, meiden, neiden, reiden, leihen, gedeihen, reihen, pehen, schreien, speien/ feillər aiddir.

II. ablaut sırası:

/i:/ /o:/ /o:/

/biegen, kriechen, schmiegen, triefen, triegen, fliegen, siegen, bieten, siedən, kiesen, niesen, Verliesen (verlieren), frieren/ və s.

III. ablaut sırası:

/i,E/ /a/ /v,)/

Bu sıraya aşağıdakı feillər aiddir:

/binden, brimmen, brummen, entrinnen, glimmen, gewinnen, hinken, kleingen, rinnen, singen, sinken, sinnen, spinnen, schwimmen, helfen, melken, feilen, gellen, schelten, sterben, schwellen, verderben, werden, schmelzen/ [2, s. 19].

IV. ablaut sırası. Bu sıranın əlamətləri bunlardır:

/e:/ /a:/ /1)/

/nehmen, beren (tragen), brechen, dreschen, leschen (erlöschen), rächen, quälen, schrecken, stehlen, treffen/

V. ablaut sırası.

/e:/ /a:/ /e:/

/geben, essen, fressen, geschehen, messen, sehen, treten, weben, genesen,? lesen/.

VI. ablaut sırası:

/a:/ /u:/ /a:/

/graben, ladenmahlen, nagen, schaffen, tragen, wachsen, waschen/

VII. ablaut sırası.

/e:, a:/ /i:/ /a:/

/raten, braten, schlafenheizen, scheiden, schweifen, laufen, hauen/

Qüvvətli feillər partisip II-də /-ən (en)/ şəkilçisinə malikdirlər. Ondan başqa, bəzi feillərin kök saiti preteritlə, bəzilərində kök saiti infinitivlə üst-üstə düşür [3, s. 11]. Məsələn, /k) mən, blaebən, bündən-gəbvndən/ və s. Qüvvətli feillər təxminən 150 olmaqla əsasən köhnə formaları əhatə edir. Bir də yeni yaranan mürəkkəb feillərdir. Məsələn, /'na:xt,si:ən-,tso:k 'na:x-'na:xt,si:ən-,tso:gən/

Zəif feillər. Bunlar imperfektdə /-tə (te)/ və ya /-ətə/(ete), partisip II-də isə /ge-t/ formasını qəbul edirlər. Bu sinfə feillərin çoxu, habelə yeni yaranan feillər daxildir. Məsələn, /sagen, fragen, neigen, zahlen, zählen, trösten və s. /.

Alman dilində qarışıq feillər var ki, bunlara /bringen/, /beginnen/ feilləri daxildir.

Bundan başqa, bir qrup feil var ki, onlara preterito-prezentia feillər deyilir. Buraya /wissen, können, müssen, dürfen, mögen, sollen, dürfen/ feilləri daxildir. Bunlar indiki zamanda birinci və üçüncü şəxs təkdə özlərini qüvvətli feillər kimi aparır.

Alman dilində konyunktiv çox geniş mənaya və işlənmə diapazonuna malikdir. O, təkcə arzu və istək mənalarında işlənmir. İlk növbədə, o, başqasının ifadəsinin modallığını bildirir. Rus dilində bu cür modallıq mənaları xüsusi hissəciklərlə (да, мол) və ya /как-будто, якобы/ kimi modal sözlər vasitəsilə ifadə olunur. Azərbaycan dilində isə modallıq /sanki, elə bil, hətta / və s. sözlərlə ifadə olunur. Məsələn, rus dilində: /Он мол сам знает/ (O özü də bilir), Azərbaycan dilində: /Guya o dedi ki/.

Alman dilində başqasının fikirlərini bildirmək üçün feilin xüsusi şəkillərindən istifadə olunur. Məsələn, /man za:kt zi. vüRd ə zingən//- (Man sagt, sie würde singen) Deyirlər ki, o oxuyacaq. Bu cümləni deyən adam dəqiq bilmir ki, o oxuyacaq ya yox. Sadəcə olaraq o, başqasının fikrini bildirir, ona görə də, onda əminlik yoxdur. Bəzən bu fikir ironik şəkildə təsdiqlənir [4, s. 6]. Məsələn, ?hast du. hvngəR? - (de.n hEtə 1c ,3o:n)- /Acmısan? Əlbəttə//

Adətən alman dilində 3 cür modallıq fərqləndirilir: 1) optativ modallıq (arzu edilən hərəkətin ifadəsi); 2) potensial modallıq (mümkün hərəkətin ifadəsi); 3) başqasının ifadəsinin modallığı.

Optativ funksiya	Potensial funksiya	Başqasının fikrinin ifadəsi
Prezens	preterit	prezens
Preterit	pluskvamp.	perfekt
Pluskvamp.	kondit. I	futurum
	kondit. II	preterit
		pluskvamp.
		kondit. I
		kondit. II

Optativ funksiya sadəcə cümlədə bir neçə mənə ifadə edə bilər. Arzu həm indiki, həm də preterit və pluskvamperfektdə ifadə oluna bilər. Birinci – yerinə yetirilən arzunu, ikinci isə yerinə yetirilməyən arzunu bildirir. Bu zaman preterit indiki və gələcək zamanı, pluskvamperfekt isə keçmiş zamanı bildirir. İndiki zaman /Es le:bə/ və patetik danışıqda işlənilir. !Es

le:bə di."fkae..haet! [5]

Bu, yazılı dildə konyunktiv məcburiyyət ifadə edir, daha tez-tez reseptlərdə və ya elmi məsləhətlərdə işlənir.

Potensial modallıq. Bu funksiyada konyunktiv mürəkkəb cümlələrdə işlənir. Onun ifadəsinə preterit və pluskvamperfekt, həmçinin kondisional I və II xidmət edir. Birincilər indiki və gələcək zamanı, ikincilər isə keçmiş zaman bildirir [6].

Başqasının fikirlərinin ifadəsi üçün konyunktiv vasitəsiz nitqdə işlənir. Bu daha çox özünü tabeli cümlələrdə göstərir. Bu funksiyada konyunktiv az işlənir və əsasən indikativlə əvəz olunur.

Zəif, qüvvətli və qarışıq feillərin konyunktivdə təsrifi aşağıdakı kimi olur:

Finde	kenne	sage	Fahre	gebe	rede
Fahre-st	kenne-st	sage-st	fahre-st	gebe-st	rede-st
Finde	kenne	sage	Fahre	gebe	rede
Finde-n	kenne-n	sage-n	fahre-n	gebe-n	rede-n
Finde-t	kenne-t	sage-t	fahre-t	gebe-t	rede-t
Finde-n	kenne-n	sage-n	fahre-n	gebe-n	rede-n

Misallardan görüldüyü kimi, yalnız III şəxs təkdə konyunktivin indikativdən fərqi nəzərə çarpandır: redet- rede, findet-finde.

Preterito- presentia, yəni modal feillər aşağıdakı qayda üzrə təsri olunurlar:

Wolle	könne	müsse	solle	dürfe	möge	wisse
Wolle-	könne-	müsse-	solle-st	dürfe-st	möge-st	wisse-st
st	st	st				
Wolle-	könne-	mtisse-	solle-	dürfe-	möge-	wisse-
Wolle-n	könne-n	müsse-n	solle-n	dürfe-n	möge-n	wisse-n
Wolle-t	könne-t	müsse-t	solle-t	dürfte-t	möge-t	wisse-t
Wolle-n	könne-n	müsse-n	solle-n	dürfe-n	möge-n	wisse-n

Göründüyü kimi, bu feillərdə I və III şəxs cəmi indikativlə üst-tüstə düşür. Aşağıda /ve.Rdə, ha.bən, tu:n və zaen/ feillərinin təsrivi verilir:

/ve.Rdə	ha.bə	tuə	zae/
/ve.Rdə-st	ha.bə-st	tu.ə-st	zae(ə)-st/
/ve.Rdə	ha.bə	tuə	zae/
/ve.Rdən	ha.bə-n	tu.ə-n	zaeə-n/
/ve.Rdə-t	ha.bə-t	tu.ə-t	zaeə-t/
/ve.Rdən	ha.bə-n	tu.ə-n	zaeə-n/

Qüvvətli feillərin preterit konyunktivi preterit indikativə /-e/ artırmaqla düzəlir. Bundan başqa, feillərin kökündə olan /a, a:, o:, v, u:/ saitləri umlaut qəbul edirlər [7]. Məsələn, /zang-zEngə, ka:m- ke:mə, tso:k- tsü:gə, fu:R -fü:Rə/, ancaq /3nit-3nitə/ və s. Qeyd edək ki, müasir alman dilində umlaut ablautdan daha çox işlənir. Müqayisə et: /half- hülfə-hElfə/ (hälfe). Zəif feillərdə /-tə/ şəkilçisi əlavə olunur.

Zəif feillərin preterit konyunktivi tamamilə preterit indikativlə üst-üstə düşür. Aşağıda kondisional I və II-nin düzəlməsi qaydası təqdim olunur:

<i>Konditionalis I</i>	<i>Konditionalis II</i>
vYRdə za:gən	vYRdə gəza:gt ha.bən
vYRdə k)mən	vYRdə gək)mən zaen
vYRdə zaen	vYRdə gəve.zən zaen
vYRdə turn	vYRdə gəta: n ha.bən

Məchul növdə konyunktiv ayrı-ayrı zamanlar üzrə belə düzəlir:

İndiki zaman

Ve.Rdə gəfRa:kt

Ve.Rdəst gəfka:kt

Preterit

vYRdə gəfka:kt

vYRdəst gəfRa:kt

Perfekt

Zae gəfka:kt v)Rdən

Pluskvamperfekt

ve.Rə gəfka:kt v)Rdən

Futurum I

Ve.Rdə gəfRa:kt ve.Rdən

vvRdəst gəfka:kt ve.Rdən

Futurum II

ve.Rdə gəfRa:kt v)Rdən zaen

ve.Rdəst gəfka:kt v)Rdən zaen

Deməli, alman dilində feilin şəxs, kəmiyyət, zaman, şəkil və növ paradıqları vardır. Onların əsas funksiyası cümlənin xəbəri yerində çıxış etməsidir.

Əmr forması yalnız ikinci şəxsin tək və cəmində işlənir. Zəif və qarışıq feillərdə bu feillərin kökünə /-e/ şəkilçisi artırmaqla düzəlir.

Modal feillərdə /vɪsə/ və /v)lə/, digər tərəfdən /zae, ha.bə, ve.Rdə və tu.ə/ formaları bu feillərin II şəxs təkdə əmr formalarıdır. Feillərin cəm forması indikativlə üst-üstə düşür.

Məqalənin aktualığı. Müasir alman dilində feilin şəkil formalının xüsusilə konyuktiv şəklinin yeni mərhələsinin araşdırılması.

Məqalənin elmi yeniliyi. Müasir alman dilində konyuktivin müəyyənlişməsi, araşdırılması.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə fərqləndirilən vasitələrin tələbələr, müəllimlər, tədqiqatçılar və digərləri tərəfindən düzgün istifadəsinə təcürbi baxımdan yardımçı olmaq qarşıya bir məqsəd kimi qoyulur.

Ədəbiyyat

1. Geschichte der deutschen Sprache. Unter der Leitung von W. SchML. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1970, s. 321.
2. Зиндер J. P., Строева Т. В. Современный немецкий язык. М., 1957, с. 140.
3. Der phänomenale Sprachfragenbeantworter. Duden-Sprachberatung. Duden, 2014, s. 30.
4. Schott B. Schottenfreude: German Words for the Human Condition. Blue Rider Press; Bilingual edition, 2013, 96 p.
5. <https://www.thoughtco.com/the-conditional-in-german-1444479>
6. <https://yourdailygerman.com/konjunktiv-2-explanation-subjunctive-wuerde/>
7. <https://www.mezzoguild.com/learn/german/grammar/conditional/>

Г.Т. Эфендиева

Условная форма глагола в современном немецком языке**Резюме**

В статье говорится о формах глаголов в немецком языке. В ней указывается, что глагол является одной из сложных частей речи. В статье подчеркивается, что глагол является ведущим элементом предложения. В статье говорится, что в немецком языке все предложения, кроме именных словосочетаний, должны содержать глаголы или глагольные словосочетания. Как и другие части речи, глагол изучается преимущественно с морфологической точки зрения. Кроме того, в статье также представлена информация о наклонении глагола в немецком языке. В современном немецком языке это условие имеет очень широкий диапазон значений и употребления. Условная форма глагола употребляется не только в смысле желаниа и чувства. Данная форма также указывает на модальность, выраженную другими формами.

G.T. Afandiyeva

The mood of the verb in modern german

Summary

The article deals with the forms of the verb in German. It states that the verb is one of the complex part of speech. The article mentions that the verb is the energy source of the sentence, and there is no sentence without a verb, except for noun clauses. As with other parts of speech, the verb is mainly studied in morphology.

Besides, the article gives some information about the Conditional mood in German. In German, the subjunctive has a very wide range of meaning and usage. It is used not only in the sense of desire and feeling. First of all, it indicates the modality of the expression of others.

Redaksiyaya daxil olub: 03.05.2023